

## ГРАД КАО СЛИКА ДРУШТВА У ЕПОСИ СРПСКОГ РЕАЛИЗМА

(Горан Максимовић, *Градови српског реализма* (О епоси и писцима српског реализма и њиховим градовима)), Бања Лука: Центар за српске студије, 2023)

Центар за српске студије у Бањој Луци 2023. године објавио је монографију завидног обима *Градови српског реализма* Горана Максимовића, историчара књижевности и редовног професора Српске књижевности 18. и 19. века на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. *Градови српског реализма* нуде детаљан преглед уметничких представа градских средина у делима аутора који су обележили ову епоху, али спадају и у најважније писце српске књижевности уопште. Максимовић је обрадио теме и топониме који су били неистражени или недовољно обрађивани у нашој науци о књижевности и тиме несумњиво допринео новом читању и разумевању епохе српског реализма.

Монографију отвара поглавље *Српски реализам – іранице еіохе: уводне іерсіектйиве*. Аутор у овом поглављу објашњава значења појма *реализам* и наводи више периодизација епохе реализма (Скерлићеву, Живковићеву, Вученову, Деретићеву, Младеновићеву, Иванићеву, Јеврићеву). Уводно поглавље је корисно за читаоце који тек уче о српском реализму, али и за оне који ће потпуније доживети наставак књиге када се подсети природе ове епохе и кад разумеју „њен веома специфичан, поетички убрзан, жанровски и стилски веома разнолик и преплетен умјетнички карактер” (Максимовић, 2023: 26).

Друго поглавље *Градови у књижевности српског реализма: аналитички оквири* објашњава ново значење града у реализму уз пуно примера. Максимовић не дозвољава да његовим рецепијентима било шта буде недовољно јасно пишући конкретно и директно уз детаљну аргументацију и многобројне примере за сваку своју тврдњу. Уметничке слике града могуће је посматрати из три перспективе: прототипске (стварносне), текстуалне (уметничке) и метатекстуалне (психолошке). У овом поглављу анализирани су градови у делима Лазе К. Лазаревића, Јанка Веселиновића, Лазара Комарчића, Драгутина Илића, али и градови у делима заборављених књижевника Танасија Миленковића, Бране Црнчевића, Илије Огњановића Абуказеме, Саве Скарића Зембиља. Максимовић се труди да исправи поједине књижевноисторијске неправде и зато поклања пажњу заборављеним ауторима српске књижевности.

Први аналитички део монографије носи назив *Градови Јакова Игњатовића*. Аутор монографије је за сваког српског реалисту наводио градове у којима су живели и који су утицали на њихово стварање, преплићући на себи својствен начин биографске податке са анализама књижевних дела, дајући тиме адекватан контекст и потпуније разумевање стваралаштва књижевника. Игњатовић је описивао градове у којима је живео – Будим, Пешту, Сентандреју, Нови Сад, Београд... У градском менталитету доминирале су малограђанске навике, бракови из интереса и пропадање грађанских породица. Игњатовић је посебну пажњу посветио приказивању

„ђачког живота”.

За карактеризацију средине и друштва увек су пресудне кафане, којих у делима Јакова Игњатовића има доста и веома су упечатљиве. У роману *Милан Наранџић* истакла се пештанска кафана *Бела лађа* која је отворена за све слојеве друштва, за разлику од кафане *Код Зрињија* у роману *Васа Речићекџић* коју су посећивале само пропалице, или кафана „затвореног типа” (за припаднике одговарајућих друштвених група) у роману *Тријен-сјасен*. Приказане су и мале кафане или „дућанци”, као и небезбедне друмске чарде. Игњатовић је о кафанама писао инспирисан својим личним искуствима, како наводи Максимовић у другом поглављу ове монографије (Максимовић, 2023: 41). У урбаном простору Јакова Игњатовића доминирају ликови особењака.

Четврто поглавље *Јаков Игњатовић и Београд* анализира пишчев однос према граду у ком је живео 1849-1850. године, када се доселио због посла у *Српским новинама*. Ово поглавље обилује занимљивостима из Игњатовићевог живота, као што је на пример иницијатива писца да се реч *фелџон* преведе на српски језик као *йодлишџак* (Максимовић, 2023: 76). Јаков Игњатовић је осликао политичке прилике тадашњег Београда, културну атмосферу и „чудесну галерију људи”, међу којима се посебно издваја приказ пјесника Ђорђа Марковића Кодера (Максимовић, 2023: 88).

Пето поглавље може изненадити читаоце јер носи назив *Градови Милована Глишића*. Глишић је познат као писац сеоског живота и творац сеоске реалистичке приповетке. Град у делима Милована Глишића негативно је окарактерисан, као подручје у ком владају лажни интелектуализам и корупција, као место које представља „разарање мирног и патријархалног сеоског живота” (Максимовић, 2023: 89). *Градови Симе Матавуља* нас воде у далматински предео. Упознајемо кафане у којима се одвија приватни и јавни живот и градске породице, то јест приморско племство које одумире. Матавуљ је приказао родни Шибеник и Далмацију, Херцег Нови и Боку Которску, Цетиње и Црну Гору, као и урбани свет и људе Београда као највећег града у коме је живио српски народ.

Седмо поглавље *Градови Стивана Сремца* посебно ће освојити пажњу читалаца. Градови који су утицали на стваралаштво овог аутора су његов родни град Сента, изузетно Ниш, делимично Пирот, као и Београд. Верујемо да емоцији приликом читања Сремчевих дела доприноси то што су инспирисана стварним ликовима и догађајима. Јунаци *Ивкове славе* су пишчеви познаници, а председник општине Владислав Стојановић је Сремчев кафански друг. *Зона Замфирова* је инспирисана причом о догађају из Приштине за који је Сремац чуо од Нушића. У уметничке светове Стевана Сремца лако ураћамо и због индивидуалног аутентичног говора јунака. Сремац користи дијалекат, сленг, билингвистичке карактеристике странаца... Максимовић нам представља и градске кафане које Сремац описује, као што су *Код девејџи Јујовића*, *Код џири йобрајшима*, *Код йрејеченице* и многе друге. Максимовић говори о погубности малограђанског духа, последицама лошег државног уређења, уништавању економије и школског система:

„То је природна последица која сустигне сваку ону заједницу у којој преовлађује самовоља умјесто уређеног државног система, у којој преовлађује полтронство и самообмањивање умјесто људског достојанства, у којој се из бунтовног

отпора пада у очајање или равнодушност, таква малограђанштина, прожета специфичним облицима притајеног примитивизма, била је и остала главна кочница у остваривању свих друштвених вриједности.” (Максимовић, 2023: 126)

Кад орасположи читаоце, кад разгали њихову душу и кад се препусте занимљивом штиву, Максимовић их опомене. На аутентичан начин управља емоцијама рецепијената трудећи се да његова дела, иако припадају научној литератури, буду занимљива и доступна широј читалачкој публици, али и да садрже васпитну компоненту и детектују моралне проблеме појединца и друштва.

*Градови Бранислава Нушића* су Београд, Смедерево, Скопље, Приштина, Солун, Нови Сад, Сарајево, Куршумлија... Нушић је „наизразитији урбани писац епохе српског реализма” (Максимовић, 2023: 133). Живео је и радио у многим градовима, што му је помогло да своја разноврсна искуства пренесе у књижевних дела. Поступком комичног преувеличавања приказивао је друштвене мане, као што су скоројевићки погледи на свет, корупција и непотизам, политичке страсти. Предочио је упечатљиве описе београдских боемских кафана, попут *Дарданела* и *Позоришне кафане*, дајући им обиљежја посебне „врсте народног универзитета” (Максимовић, 2023: 147). Девето поглавље *Градови Радоја Домановића* обилује хумором, сатиром и критиком друштва. Домановић је преносио атмосферу Крагујевца, Београда, Пирота, Врања, Лесковца.

Десето поглавље води нас у *Мосћар Светљозара Ђоровића*. На почетку поглавља Максимовић говори о интересовању за Ђоровићева дела. Често нас аутор ове монографије позива на нова истраживања и указује нам на неправедно занемаривање појединих аутора. Ђоровић представља аутентичне сокаке и махале, начине одевања и језичка обележја становника. Посебно се критикују малограђанштина, оговарања, завист и мржња међу људима. Занимљиви су фолклорни елементи у делима на које Максимовић указује – изреке (*Пошао ђо злу ђућу, Жена кућу држи...*), севдалинке (*У Омера више Сарајева, Кад ти сјућра исјред двора ђроћем...*), ругалице, тужбалице и здравице.

*Градови Пејџа Кочића* су право освежење с обзиром на то да је и Кочић (као Глишић) превасходно писац села. Кочић је писао о Бањој Луци, Београду, Бечу, Скопљу, Тузли. Дванаесто и тринаесто поглавље (*Пејџа Кочић и Скопље* и *Пејџа Кочић и Сарајево*) представљају посебне осврте на Кочићев однос према ова два града. Кочић је у Скопљу радио као наставник 1905. године. Његов путописни запис *Слике из Сјаре Србије и Маћедоније* има геополитички значај и приказује прошлост и садашњост Скопља. У Сарајеву је Кочић живео у три наврата и писао је о аустроугарској управи у Босни и Херцеговини. Сарајевски живот посветио је политичком ангажману, што је узроковало мање плодно стваралаштво.

Четрнаесто поглавље носи назив *Врање и Београд Боре Станковића*. „Ниједан српски град и ниједан српски писац нису постигли такав степен идентификације као што је то случај са Врањем и Бором Станковићем.” (Максимовић, 2023: 259) Станковић на аутентичан начин говори о географији и топографији, преноси локални говор, изглед кућа, славе, свадбе, породичне односе, људске страсти... Указује на биолошку дегенерацију и спутавање сопствених жеља и индивидуалности због утицаја средине. Три велике теме из живота Врања су идеализација старих

времена и патријархалног начина живота, психолошка карактеризација јунака који су жудили за љубављу и телесним страстима и судбине људи са друштвене маргине. Станковић је Београд представио из приповедачке и документарно-уметничке перспективе. Максимовић указује на неправду коју су Станковићу нанели савременици не разумевајући његову трагичну позицију у окупираном Београду (1916-1918). Приказивање књижевне слике града Врања, а потом и Београда, потврђује оцену да Станковић припада најзначајнијим ствараоцима целокупне српске литературе.

*Градови Милутићина Ускоковића* су од великог значаја за његово стваралаштво. Углавном је за место радње својих дела бирао Београд, али је описивао и Ужице, Ваљево, Чачак. За Ускоковићеве градове карактеристичан је „хронотоп сусрета” престонице и провинције, староседелаца и дошљака, традиционалног и модерног, градског центра и периферије, кафанског и породичног амбијента, приватног и јавног живота... (Максимовић, 2023: 291). Ускоковић ствара љубавне заплета, указује на отуђеност и напуштање традиционалних вредности. Описује универзитет као место једнакости и равноправности и кафану као место резервисано за интелектуални живот и разговоре о политици и идеалима.

Шеснаесто поглавље *Кроз ейоу и кроз ірадове: завршни оквир* закључује претходних дванаест аналитичких целина књиге, које су се давиле уметничким сликама градова и улогом и значајем за животни и стваралачки пут писаца који су стварали на граници романтизма и реализма, у епоси реализма и на граници између реализма и модерне. Наредно поглавље *О књижи објашњава* да су текстови монографије резултат истраживања кроз три научно-истраживачких пројекта (*Техника и семантика йријовиједанја, Лексикон срјској реализма, Поејика срјској реализма*), али и научног рада аутора у последњих двадесет година, научних конференција, зборника и часописа. Следе *Подаци о йтексјовима: дидлиоірафија, Рејисјар имена, Рејисјар ірадова и друјих сродних іеоірафских йојмова*. Монографија се завршава кратком биографијом професора доктора Горана Максимовића у поглављу *О аујору*.

Монографија *Градови срјској реализма* узбудљивим темпом нас је упознала са градовима на оним просторима где је већински био настањен српски народ у другој половини 19. и на почетку 20. века. Сви градови су са собом донели лепоте и слабости својих становника. Максимовић је на креативан начин осетио атмосферу градова о којима је писао и потрудио се да ту атмосферу препознају и читаоци књига које су написане у епоси српског реализма. Разумео је сваку улицу, породицу, кафану, сваког појединца који живи у складу са моралним начелима свог града. У сваком поглављу давио се карактеризацијом ликова и облицима приповедања којима су се писци служили. Није бежао од људских страсти ни мана, упозоравајући нас на то да се живот у нашим градовима, упркос новој архитектури, булеварима и грађевинама, суштински није много променио у менталитету својих становника од епохе реализма па све до нашег времена.

Миона Н. Татаревић<sup>1</sup>

Филозофски факултет Ниш

<https://orcid.org/0009-0006-0109-2965>

<sup>1</sup> m.tatarevic-21147@filfak.ni.ac.rs